

İMAN VE İNKÂRIN RASYONEL DEĞERİ

*İsmail ÇETİN**

ÖZET

Tanrının varlığı konusu, düşünce tarihi boyunca felsefe ve ilâhiyatın en önemli inceleme alanlarından birini oluşturmuştur. Kendisini çepeçevre saran evrenin arkasında ya da ötesinde, bu evrene varlık veren ve onu idare eden bir Varlığın bulunup bulunmadığı sorusu insanı sürekli meşgul etmiş ve etmeye de devam edecek gibi görünmektedir. Bu soru karşısında insanların iki temel tutumdan birini seçtiklerini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, evreni yaratan ve içindekilerle birlikte onu idare eden bir Tanrının varlığının kabulü demek olan 'iman', ikincisi de, böyle bir varlığın reddedilmesi anlamına gelen 'inkar'dır. Gerek iman ve gerekse inkar yolunu seçenler kendi tercihlerinin haklılığını göstermeyi hedefleyen birtakım temellendirmeler ortaya koyarken, tutumlarının alternatiflerin en rasyonel ve kabul edilebiliri olduğunu iddia etmekten de geri durmamışlardır. Bu makale iman ve inkarda bulunduğu iddia edilen rasyonellikler hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme denemesi sunmayı amaçlamaktadır.

SUMMARY

Rational Value of Faith and Denial of the Existence of God

The existence of God has been one of the most important issues that both Philosophy and Theology have been concerned throughout the history of ideas. The question whether there is a Being behind or beyond the universe who has created and governed has always kept man's mind occupied and still does so. It seems that before the abovementioned question man has

* Yard. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü Öğretim Üyesi

generally appropriated for himself one of the two basic and opposite attitudes. The first one is the position of 'faith' meaning affirmation of the existence of a God who has created and governed universe whereas the second one is the position of 'refusal' of the existence of that Being. Both faithfuls and faithlesses have always produced some reasonings intending to show the accuracy of their own choice, claiming that their own attitude is the most rational and acceptable of alternatives. This article aims to present this 'reasoning' with regard to faith and denial comparatively.

* * * * *

İman ve inkârın tarihini insanlığın tarihi ile başlatmak mümkündür. Tarih boyunca, nerede insan varsa orada aynı zamanda iman ve inkâr da var olagelmıştır. Bunun sebebini, şüphesiz ki, insanın yapısında, felsefî antropolojinin terminolojisi ile söylemek gerekirse, onun varlık şartlarında aramak yerinde olacaktır. Felsefî antropoloji bize, insanı insan yapan ve onun yapısından ayrılmaz olan, insanı diğer varlıklardan ayıran birtakım temel niteliklerin, insanın varlık şartlarının bulunduğu bildirmektedir. Bu varlık şartlarına göre, her insan bilen, düşüncesini ifade edebilen (konuşan), etik ve estetik değerleri içinde duyan, özgür seçimlerde bulunan, isteyen, tarih bilincine sahip olan...ve inanan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Şu halde, inanma insanın özünü oluşturan temel niteliklerden olduğu içindir ki, insandan söz edildiği her durumda, onun birtakım inançlara sahip bir varlık olduğunun göz önünde bulundurulması da kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, insanın inanan bir varlık olduğu gerçeği üzerinde dururken, inanmadan ayrılması mümkün olmayan ve inanmanın tam olarak anlaşılabilmesi için mutlaka dikkate alınması gereken bir başka gerçek daha bulunmaktadır ki, o da inkârdır. Çünkü, inanma ve inkâr birbirini tamamlayan ve anlamlandıran, biri olmazsa diğeri de olamayacak olan iki kavramdır. Dolayısıyla, iman sahibi birtakım insanların varlığından söz edebilmemizin önemli şartlarından biri de, inkâr yolunu seçen insanların mevcut olmasıdır.

Öte yandan, yukarıda varlık şartlarını sayarken de gördüğümüz gibi, insan yalnızca inanan değil, aynı zamanda bilen, sahip olduğu bilme yetileriyle kendisi ve diğer var olanlar hakkında şu veya bu ölçüde bilgiye ulaşabilen rasyonel bir varlıktır. O, rasyonel bir varlık olması nedeniyle, tutum ve tercihlerini, iddialarını sürekli olarak temellendirme, onları rasyonel kalıplar içinde ifade etme eğilimindedir. Başka bir ifadeyle, insanın

¹ İnsanın varlık şartları hakkında geniş bilgi için bkz. Mengüşoğlu, T., *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul 1988, s.61 vd.

bütün tutum ve tercihlerinde, kararlarında, iddialarında onun rasyonel yanının etkilerini görmek mümkündür. Bu bakımdan, iman ya da inkâr tercihlerinin de insanın bu rasyonel yanından bağımsız kalamayacağı açıktır. Nitekim, iman ya da inkâr yolunu seçenler, her zaman, kendi tercihlerinin alternatiflerin en rasyoneli olduğunu göstermeye çalışmışlardır.² İman ve inkârda (bu tutumları benimseyenlerce) var olduğu iddia edilen rasyonelliklerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmak bu makalenin ana konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamız boyunca iman ve inkâr kavramlarını hangi muhteva ile kullandığımız konusunda, birkaç cümle ile de olsa, açıklama yapmamız yerinde olacaktır. *İman ve İnkârın Rasyonel Değeri* ibaresinde yer alan iman kavramı ile, sahip olduğu sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlarla evreni yaratan ve onun varlığını koruyan; özü itibarıyla evrene aşkın, ama sıfatlarının etkinliği ile evrende içkin ve onunla ilişkisini devam ettiren, daha çok vahye dayalı dinlerin uluhiyet anlayışlarında ifadesini bulan teistik-monoteistik Tanrı inancını ve bu inancı birtakım aklî delillerle temellendirmeyi hedefleyen bir tutumu kastediyoruz. Bu itibarla, Tanrı ile evreni bir ve aynı sayan panteist ve Tanrıyı evrenin ötesinde ve dışında gören, O'nun evrenle ilişkisini yaratma ile sınırlandıran deist tanrı anlayışlarına olan imanın yanında; Budizm, Hinduizm, Jainizm, Şintoizm, Animizm, Totemizm vbg. tanrısız ya da çok tanrılı beşerî dinlerde karşımıza çıkan iman şekilleri, bu çalışmada rasyonel değeri üzerinde durmayı hedeflediğimiz iman kavramının şumulü dışında bulunmaktadır. Aynı şekilde, imanı irrasyonel bir alan olarak gören ve bu alanda aklın kullanılmasının fayda yerine zarar doğuracağını savunan, böylece de zaten bir rasyonellik iddiası taşımayan mistik-fideistik iman şekillerinin de bu çalışmada kullanılan iman kavramının şumulünde yer almadığını belirtmek isteriz.

² İman alanını tamamiyle irrasyonel bir alan olarak gören, iman etmede aklî hiçbir delile ihtiyaç olmadığını savunan, daha da ileri, imanın safiyetini korumak adına, aklın iman alanı için zararlı olduğunu iddia eden bazı mistik-fideistik tutumların olduğu bilinmektedir. İmanda “düşün ve bul” a yer bulunmadığını, onun bir “yaşa ve gör” alanı olduğunu savunan bu tür tutumları değerlendirmek makalemizin sınırları dışına çıkmak demektir. Ancak şu kadarını ifade edelim ki, aklî kullanmanın iman alanında insana sayısız faydalar sunduğunu ifade eden tutum, aklî bu alandan tamamen kapı dışarı etmeyi savunan tutuma nazaran daha fazla taraftar bulmuş ve daha uzun ömürlü olmuştur. Ayrıca burada, Kur'an'ın insanları Allah'a iman etmeye çağırırken, evrende var olanlar üzerinde tefekkür, tezekkür ve taakkulde bulunmanın imanı kolaylaştıracağına tekrar tekrar işaret ettiğini hatırlatmak isteriz. (Örnek olarak bkz. Âl-i İmran, 190-191; Ra'd, 3-4; Yunus, 5). Mistik-fideistik iman tutumu hakkında bilgi için bkz. Aydın, M., *Din Felsefesi*, D.E.Ü. yay., İzmir 1987, s.8, 68.

İman kavramı hakkında yapılan açıklamalardan, bu çalışmada inkâr kavramının nasıl bir muhteva ile kullanıldığı konusunun da önemli ölçüde anlaşılacağını söyleyebiliriz. *İman ve İnkârın Rasyonel Değeri* ibaresinde yer alan inkâr kavramı ile kastettiğimiz şey, iman kavramı ile kastedilenin tam karşıtı yani, sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlarla evreni yaratan ve onun varlığını devam ettiren, özü itibariyle evrene aşkın, bununla birlikte, sıfatlarının etkinliğiyle evrende içkin ve onunla ilişkisini devam ettiren bir tanrının varlığını reddeden ve bu reddi birtakım aklî delillerle savunmayı amaçlayan bir tutumdur. Şu halde, teistik-monoteistik iman anlayışının dışında kalan (panteist, deist, politeist vb.) Tanrı tasavvurlarına karşı çıkan, tarihte de örneklerini gördüğümüz tutumların burada kullanılan inkâr kavramının şumulü dışında bulunduğu ortadadır. Ayrıca, Tanrının varlığını düşünme ve tartışma konusu yapmayan, O'nu hayatlarına sokma gereği duymayan ve hayatlarını Tanrı yokmuşçasına düzenleyip yaşayan insanları anlatmak için kullanılan “negatif ateizm”³in de bu çalışmada kullanılan inkâr kavramının dışında kaldığı belirtilmelidir. Bu tür insanların tutumları düşünülüp tartışılarak bilinçli olarak seçilmiş ve aklî delillerle desteklenmeye çalışılan bir tutum olmadığından, onların tutumlarını inkâr kavramı ile adlandırmak da pek mümkün görünmemektedir.

İman ve inkârın rasyonel değeri üzerinde konuşurken bilinmesi ve göz önünde bulundurulması kaçınılmaz olan iki anahtar kavram vardır: “Bilme ve inanma”⁴. Bilme ve inanma, önermelerin kesinliği ya da kognitif değeri konusunda zihnin takındığı iki ayrı tutum veya hal olarak adlandırılmaktadır.⁵ İman ve inkârın rasyonel değerlerini araştırmak, bir anlamda, iman ve inkârın ifade edilmesinde ve temellendirilmesinde kullanılan önermelerin kesinliğini ve kognitif değerini araştırmak olduğuna göre, bilme ve inanmanın ne olduğu ve aralarında ne gibi farklar bulunduğu hususunda çeşitli filozofların ortaya koyduğu görüşlerden kısaca bahsetmek, konumuzun işlenmesini önemli ölçüde kolaylaştıracaktır.

³ “Negatif ateizm” ve “pozitif ateizm” hakkında bilgi için bkz. Aydın, M., “Ateizm ve Çıkmazları”, *Ank. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXIV, Ankara 1981, s.189.

⁴ Burada bilme ve inanma kavramlarını kullanırken inanmanın imandan ayrı tutulduğuna dikkat çekmek isteriz. Epistemolojide bilginin dışında ya da karşısında bulunan iman değil, inançtır. Bilginin kesinliğine ve ispatlanabilirliğine sahip olmayan önermeler karşısındaki tutumumuzu iman olarak değil de, inanma olarak adlandırmak daha doğrudur. Bu itibarla, bilginin bir alt derecesi olarak iman değil de inancı görmek gerekmektedir. Aynı şekilde, aynı konu hakkında bilgi ve inanç bir arada bulunamazken, bilgi ve iman pekala bulunabilir. Çünkü, iman, bilgi ve inancın üstünde yer alan ve onlara dayanan bir fenomendir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Özcan, H., *Epistemolojik Açıdan İman*, M.Ü.İlahiyat Fak. Vakfı yayınları, İstanbul 1992, s.59 vd.

⁵ Ryle, G., *The Concept of Mind*, Hutchinson and CO Ltd., 13 th. imp., London 1975, s.133 vd.; Hamlyn, D. W., *The Theory fo Knowledge*, The macmillan Press Ltd., 3rd. imp., London 1972, s.51 vd.

Bilindiği gibi, bilme ya da onun sonucu olan bilgi epistemolojide, suje ve obje arasında kurulan bir bağ⁶ olarak tanımlanmaktadır. İnançın da, tıpkı bilgi gibi, suje ve obje arasında kurulan bir bağ olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nasıl her bilgi mutlaka bilenin yanında bir bilinenin varlığını gerektiriyorsa, her inanç da kaçınılmaz olarak inananın yanında bir inanılanın varlığını gerektirmektedir. Her ikisi de suje ve obje arasında kurulan bir bağ olduğuna göre, acaba bilme ve inanma arasında nasıl bir ilişki vardır? Bilme ve inanma birbirinden nasıl ayırdedilecektir?

Bilgi ve inanç arasında, klasikleşmiş ve kolay anlaşılır ayırımlardan birini yapan filozof Kant (1724-1804) olmuştur: “Sanma, hem subjektif, hem de objektif yeterlilikten mahrum olduğu bilinen önermelere verilen isimdir. İnanç, subjektif yeterliliğe sahip olmakla birlikte objektif yeterlilikten mahrumdur. Bilgi ise, hem subjektif, hem de objektif yeterliliğe sahiptir. Subjektif yeterlilik, yalnızca benim için geçerli olan kâni olma (conviction); objektif yeterlilik ise herkes için geçerli ve bağlayıcı olan kesinlik (certainty) olarak anlaşılmalıdır”.⁷

Bu ifadelerde Kant’ın subjektif yeterlilikten kastettiği şey, herhangi bir önermeyi zihninde oluşturan veya ifade eden sujenin bu önermenin doğruluğu hakkında kendi içinde taşıdığı yeterlilik ve kâni olma halidir; objektif yeterlilik ile ise, bilinen ya da inanılan objenin herkesin kabul edeceği bir açıklık ve kesinlik içinde sunulabilmesi imkânı kastedilmektedir. Şu halde, Kant’a göre, herhangi bir önerme hakkında subjektif yeterliliğe, yani güçlü bir kâni olmaya sahip olduğumuz halde, eğer bu önermeyi, diğer bütün insanların kabul edebileceği bir açıklık ve kesinlik içinde, objektif yeterliliğe sahip bir şekilde temellediremiyorsak, söz konusu önerme karşısındaki zihni tutumumuz yalnızca inanma olabilir. Eğer önerme subjektif yeterliliğin yanında objektif yeterliliğe de sahipse, onu bütün insanların kabul etmek zorunda olduğu bir kesinlikle temellendirebiliyorsak, bu önerme ile ilgili tutumumuz bir bilme halidir.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir: Acaba Kant, bilme ve inanma arasında böyle bir ayırım yaparken, onları aşılması imkânsız sınırlarla birbirinden ayırmayı mı istemektedir? Bir önermede meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğin onunla ilgili önceki inanma halimizi bilmeye dönüştürmesi mümkün değil midir? Filozofun *Saf Aklın Eleştirisi*’nin ikinci baskısı için yazdığı önsözde yer alan “inanca yer açabilmek için bilgiyi inkâr etmek (sınırlandırmak) zorunda kaldım”⁸ şeklindeki meşhur ifadeyi göz önünde bulunduracak olursak, yukarıdaki ikinci soruya olumlu cevap vermek pek mümkün görünmemektedir. Ona

⁶ Mengüşoğlu, T., *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul 1983, 50.

⁷ Kant, I., *Critique of Pure Reason*, Eng. Trans. Vasilis Politis, The Everyman Library, 2 nd. imp., London 1991, s.527 (A 821/B 849).

⁸ Kant, *age.*, s.21 (B XXIX).

göre bilme ve inanmanın alanları bütünüyle ayrıdır ve birinden diğerine geçmek imkânsızdır. Eğer inanma varsa bilme yoktur; bilme varsa da inanmaya yer kalmamaktadır.

Bilme ve inanma arasında, birinden diğerine geçişi imkânsız kılan bir diğer ayrımı da çağımız düşünürlerinden H. A. Prichard (ö.1947) yapmaktadır. Ona göre, bilme ve inanma birbirinden tamamiyle ayrı olan iki zihin halidir. Birincisinde suje, diğer bütün insanlara sunabileceği bir kesinliğe sahiptir; ikincisinde ise, bir hüküm verilmiş olmakla birlikte, emin olmama ve tereddüt (uncertainty) tamamiyle ortadan kalkmış değildir. Prichard, bilme ve inanmanın birbirinden ayrı olmakla kalmadığını, sujenin de bu ayrılığın her zaman bilincinde olduğunu ve onları asla birbiriyle karıştırmayacağını söylemektedir: “Kabul etmeliyiz ki, biz bir şeyi bildiğimizde, o şeyi bilmekte olduğumuzu ya biliriz ya da bilme imkânına sahip oluruz; halbuki, bir şeye inandığımızda, o şeyi bilmeyip sadece ona inanmakta olduğumuzu biliriz veya bilme imkânına sahip oluruz. Böylece, inancı bilgi ile, bilgiyi de inançla karıştırmamız mümkün değildir”.⁹ Prichard’a göre, bilme ile inanma birbirinden ayrı olduğu gibi, bunların birinden diğerine geçiş, söz gelişi bir inancın bilgi haline dönüşmesi de tamamiyle imkânsızdır: “Bilmek, diğer tür inançlardan ayrı özel türde bir inanca sahip olmak değildir; bir inançta meydana gelebilecek hiçbir ilerleme, onun beraberinde getirdiği güven duygusundaki hiçbir artış, o inancı bilgiye dönüştüremez. Bilme ile inanmanın ayrılması, ortak bir cinsin iki türü olmak şeklinde bir ayrılma da değildir. Daha güçlüsü bilme, daha zayıfı da inanma olan iki türe sahip ve ‘düşünme’ şeklinde adlandırılacak genel bir etkinliğin varlığı söz konusu değildir”.¹⁰

İktibas ettiğimiz ifadelerde de açıkça görüldüğü gibi, Prichard’a göre, bilme ve inanma birbirinden tamamen ayrı, birinden diğerine geçişin mümkün olmadığı iki zihin halidir. Belirtmek gerekir ki, bu tutum, savunulması zor ve insanın düşünme etkinliğine pek uygun düşmeyen bir tutumdur. Çünkü insan, kendini bilgiye ulaştıran her türlü faaliyete birtakım inanç ve kabullerden yola çıkarak başlamaktadır; insanı bilgi edinme faaliyetine sevkeden temel faktörlerden biri de, söz konusu faaliyet sonunda bilgiye ulaşabilme ümididir. Bu ümidin kendisinden çıktığı ve beslendiği kaynak ise, yalnızca insanın inanç ve kabulleri olabilir.

Şu halde, bilme ve inanmayı, aralarında geçiş olmayan iki ayrı zihin hali olarak görmek yerine, inanmayı bilmenin bir alt derecesi ya da bilgiye giden yolda katedilecek bir safha olarak kabul etmek daha doğru görünmektedir. Bunu yaptığımız taktirde, çağdaş düşünürlerden Norman

⁹ Prichard, H. A., “Knowing and Believing”, *In Knowledge and Belief*, ed. A. Philips Griffiths, Oxford Univ. Press, 2 nd. imp., Oxford 1968, s.63.

¹⁰ Prichard, H. A., agm., s.62.

Malcolm'un da haklı olarak işaret ettiği gibi¹¹, hergün yaşamakta olduğumuz bilme tecrübelerimizi açıklamada daha elverişli bir yol izlemiş oluruz. Söz gelişi P'yi bir inanç önermesi olarak kabul edersek, P'nin doğruluğuna inanmakta olan herhangi bir sujenin şartlarında meydana gelen bir değişikliğin, söz konusu sujenin P'ye olan inancını bilgiye dönüştürmesi pekala mümkündür; 'bir olay meydana geldi ve P doğrulandı' dediğimizde olduğu gibi. Bilme ve inanma ile ilgili bu ikinci tutumun, Platon'un (ö.m.ö. 347) bilgiyi 'doğrulanmış ya da kanıta dayalı inanç' olarak gören¹² anlayışına uygun düştüğünü de belirtmeliyiz.

Öte yandan, işaret etmek gerekir ki, bilme ile inanmayı aşlamaz kesin sınırlarla birbirinden ayırmak, inanmayı birtakım temelsiz vehim ve hayaller alanına hapsetme tehlikesini de beraberinde taşımaktadır. Bilginin doğrulanmış inanç ya da inancın bilginin bir alt derecesi olarak görülmesi ise, bilgi ve inancın objelerinin aynı kabul edilmesi, ancak hakkında bilgi sahibi olabileceğimizi umduğumuz şeylere inanabileceğimizin söylenmesi demektir. Bilinmesi hiçbir zaman mümkün olmayan ve herhangi bir gerçeklik değeri taşımayan birtakım vehim ve hayallerin inanma alanının dışında tutulması ancak bu şartla sağlanabilecektir.¹³

Bilme ile inanmanın tanımı, sınırları ve alanları hakkında filozoflar arasında görüş ayrılığı bulunmakla birlikte onlar arasında birtakım temel farklılıkların bulunduğunu reddeden hiçbir filozof yoktur. Bilme ve inanma arasındaki, konumuz açısından da önemli olan temel farklılıkları maddeler halinde şöyle gösterebiliriz:

1. Her ne kadar doğru inanç ve yanlış inançtan söz edilebilirse de, bilme halinde sujenin belirli bir olgu veya birtakım şartlarla doğrudan karşı karşıya bulunması nedeniyle, bilgi yalnızca doğru olabilir. Bilginin konusu olan obje, sujenin hemen karşısında bulunduğu ya da bilgi açık kanıtlara dayandığı için, bir kere bilgiye ulaşıldığında, artık onun doğru bilgi veya yanlış bilgi şeklinde ayrılması söz konusu olamaz. Bilgiyi ifade eden önermeler bütün insanlar için geçerli ve reddedilemez kanıtlara dayandığından dolayı, bilgide bir kesinlik vardır. İnancı ifade eden önermeler de birtakım temellere dayandırılabilir; ancak bu temeller, bilgi önermelerini destekleyen kanıtlar kadar güçlü değildir. Bu nedenle, inanç önermeleri doğru çıkma yanında yanlış çıkma ihtimalini de her zaman beraberlerinde taşırlar; böylece, bilgide bir kesinlik bulunurken, inançta kâni olmadan bahsedilebilir.

2. İkinci olarak, inanç önermeleri doğru çıkma kadar yanlış çıkma ihtimaline de sahip olduğu için, bu önermeler, doğru çıkma ihtimaline sahip

¹¹ Malcolm, N., "Knowledge and Belief", in *Knowledge and Belief*, ed. A. Philips Griffiths, Oxford Univ. Press, 2 nd. imp., Oxford 1968, s.69-77..

¹² Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk, MEB. Yayınları, İstanbul 1990, 201 d.

¹³ Bkz. Özcan, H., *age.*, s.64 vd.

karşıtlarının varlığını imkânsız kılamaz. Başka bir ifadeyle, inanç önermelerinin alternatiflerinin varlığı her zaman söz konusudur. Bu demektir ki, herhangi bir önermenin doğruluğuna inanmak, bu önermenin mevcut alternatiflerin en muhtemeli (probable) olduğunu kabul etmekten ibarettir. Burada önemli olan, alternatifler içinde en muhtemel ve makul olan önermenin doğruluğuna inanılmasıdır. Bilgi ifade eden önermelere gelince, bu önermeler doğru olmak zorunda oldukları için, onların karşıtlarının veya alternatiflerinin varlığı söz konusu değildir.

3. İkinci farkın bir sonucu olarak da, inanç önermeleri alternatiflerinin doğru çıkma ihtimalini ortadan kaldıramadığı için, suje, herhangi bir inanç önermesinin doğruluğunu kabul ya da reddetme konusunda her zaman hürdür. Buna karşılık, bilgi önermeleri reddedilemez kanıtlara dayandığı ve bir kesinlik taşıdığı için, bu önermelere ulaşıldığında, sujenin onların doğruluğunu kabul ya da reddetme hürriyeti bütünüyle ortadan kalkmaktadır. Bunun sebebi, hiç şüphesiz, bilgi önermelerinin sujenin onların doğruluğunu kabul etmesi noktasında zorlayıcı ve bağlayıcı bir kesinliğe sahip olmalarının sonucudur.¹⁴ Söz gelişi, hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı herhangi bir şeyin varlığını kabul ya da reddetme (inanma) konusunda hür olan bir insan, önünde bulunan ateşin var ve yakıcı olduğunu kabul ya da reddetme konusunda böyle bir hürriyetten tamamiyle mahrumdur. Bu durumun gösterdiği açık gerçek şudur: Çeşitli alternatifleri olan inanç önermelerinin kabul ya da reddi konusunda insan iradesinin inkâr edilemez bir rolü bulunurken, bilgi önermelerinin kabulünde iradenin herhangi bir etkisinin olması kesinlikle mümkün değildir.

Bilme ve inanma ile ilgili bu açıklamalardan sonra, şimdi iman ve inkârın rasyonel değerini incelemeye geçebiliriz.

Tarih boyunca gerek iman, gerekse inkâr tutumunu benimsemiş olan insanlar kendi tercihlerinin haklılığını ve doğruluğunu göstermeyi hedefleyen çeşitli düşünce şekilleri (deliller) ortaya koymuşlardır. Bunun sebebi şüphesiz ki, yapısı gereği her insanın rasyonel bir varlık olmasında yatmaktadır; evidensiyalist¹⁵ bir bakış açısıyla, hiçbir insan benimsediği ve savunduğu inançlarını, tutumlarını birtakım temellere dayandırma sorumluluğundan kendini soyutlayamaz.

¹⁴ Bkz. Swinburne, Richard, *Faith and Reason*, Clarendon Press, 5 th. imp., Oxford 1989, s.1 vd.; Price, H. H., "Some Considerations about Belief", in *Knowledge and Belief*, s. 41 vd.; Malcolm, N., *agm.*, s.70 vd.; Quinton, Anthony, "Knowledge and Belief", *Enc. of Philosophy*, ed. Paul Edwards, New York 1967, IV/345 vd.

¹⁵ Evidensiyalizm (evidentialism) her insanın benimsediği tutum ve inançlarını birtakım kanıtlara dayandırmak durumunda olduğunu ifade eden bir kavramdır. Bkz. *Philosophical Dictionary*, U.S.A. 1974, s.119.

İman yolunu seçmiş olan kimselerin kendi tercihlerini savunmak ve temellendirmek için geliştirdikleri, genel olarak teistik deliller adı altında toplanan çeşitli ifade şekilleri bulunmaktadır. En mükemmel varlık fikrinden yola çıkarak bu fikrin ontik karşılığı olan Varlığa ulaşmayı hedefleyen ontolojik delil; evren ve orada bulunanlardaki değişmeden kalkarak değişme içindeki varlıkları var kılan ve kendisi değişmeyen bir İlk Sebeb'e varmayı hedefleyen kozmolojik delil; yine, evren ve orada bulunanların akışında gözlenen düzenlilik ve kanunluluktan hareket ederek, bu düzenlilik ve kanunluluğun belirleyicisi ve koruyucusu olan sonsuz bilgi sahibi bir varlığın mevcudiyetini göstermeye çalışan teleolojik delil; insanın ahlakî yapısına ve tecrübelerine dayanarak, insandaki ödev duygusunun ve evrensel ahlak kurallarının kaynağı olan ya da insanların ahlak kurallarına her hal ve şart altında uymalarını sağlayacak yaptırım gücünü (ceza ve mükâfat) elinde bulunduran ahlakî bir varlığın mevcudiyetini ispatlamaya çalışan ahlak delili, sözünü ettiğimiz teistik delillerin en bilinen ve sıkça baş vurulanlarıdır.

Diğer yandan, sahip olduğu sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlarla evren ve orada bulunanları yaratan bir Tanrının varlığını reddeden hiçbir insanın, 'iddiasını ispatlamak, yalnızca Tanrının varlığını kabul eden insanlara düşen bir görevdir; ben iddiamı savunmak için herhangi bir çaba sarfetmek durumunda değilim' demesi elbette mümkün değildir. Bu bakımdan, inkâr yolunu seçenler de yapıları gereği rasyonel varlık oldukları için, kendi tutumlarını temellendirmek adına, genel olarak ateistik deliller şeklinde adlandırılan birtakım iddia ve kanıt şekilleri geliştirmişlerdir. Ateistik deliller çoğunlukla, teistik delillerde bulunduğu düşünülen birtakım zayıf noktalar ve teist Tanrı anlayışında var olduğu söylenen tutarsızlıklar üzerine inşa edilmiştir. Söz gelişi, evrende görülen belli ölçüdeki kötülüğün, teizmin savunduğu sonsuz iyi ve sonsuz güçlü bir Tanrının varlığını kabul etmeyi imkânsız kıldığı fikri üzerine kurulan temellendirme, inkâr yolunu seçenlerin geliştirdiği deliller arasında en sıkça kullanılanıdır. Maddenin ezeliyeti fikrine dayanan ve bunun bilimsel olarak kanıtlanmış bir iddia olduğunu öne süren, dolayısıyla da evren ve orada bulunanlar için bir Yaratıcı arayan kozmolojik kanıtın temelsiz olduğunu savunan yaklaşım, ateistik deliller için verilebilecek bir diğer örnektir. Ayrıca teizmin ortaya koyduğu Tanrı anlayışını, insan ya da toplumun çeşitli nedenlerle ürettiği ve oluşturduğu mevhum bir fikirden ibaret gören, Emille Durkheim (1858-1917) ve Sigmund Freud (1856-1939) gibi sosyolog ve psikologlar tarafından savunulan sosyolojik ve psikolojik teorilerin yanında; K. L. Nietzsche (1844-1900) ve J. P. Sartre (1905-1980) gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş olan ve insanın özgürlüğünü kurtarmak vbg. ahlakî gerekçelerle, Tanrının varlığını reddetmeyi kaçınılmaz gören anlayışların da ateizmin dayandığı deliller arasında yer aldığı bilinmektedir.

Görüldüğü gibi, sahip olduğu sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlarla evreni yaratan bir Tanrının varlığını göstermek için

ortaya konmuş teistik delillerin karşısında, böyle bir varlığın mevcut olmadığını temellendirmeyi hedefleyen ateistik deliller de bulunmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, gerek teistik ve gerekse ateistik delillerden hiçbiri, birtakım düşünürler tarafından, varılan sonuçları kesin bir şekilde ispatlayabilme noktasında eleştirilmekten kurtulamamıştır. Teistik ve ateistik delilleri, bu delillere yöneltilen eleştirilerle birlikte ayrı ayrı ele alıp değerlendirmek makalemizin sınırlarını aşan bir husustur.¹⁶ Bizim burada daha ziyade dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Eğer iman tutumunu temellendirmek için ortaya konmuş teistik deliller kadar, inkâr tutumunu savunmak için geliştirilmiş ateistik deliller de bütün insanlar tarafından ittifakla kabul edilmiyor ve birtakım eleştirilerle her zaman karşı karşıya bulunuyorsa, gerek iman önermelerinin ve gerekse inkâr önermelerinin, biraz önce bilme ve inanma üzerinde dururken sözünü ettiğimiz, bilgide bulunması gereken kesinlikten ve bütün insanlar üzerinde zorlayıcı ve bağlayıcı bir etkisi olan objektif yeterlilikten mahrum bulunduğunun kabul edilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Bu demektir ki, ‘sahip olduğu sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vb. sıfatlarla evreni yaratan bir Tanrı vardır’ önermesinin doğruluğunu kabul eden insanın olduğu kadar ‘böyle bir varlık mevcut değildir’ önermesinin doğruluğunu kabul eden insanın içinde bulunduğu zihin hali de bir *bilme* hali değil, *inanma* halidir; iman yolunu seçen bir insan ‘Tanrı vardır’ önermesine inanırken, inkâr yolunu seçen de, önermenin karşısına, ‘Tanrı yoktur’a inanmaktadır. Şu halde, inkâr tutumunu benimseyen bir ateistin içinde bulunduğu zihin hali, kanıtlanmaya iman tutumunu benimseyen teistinkinden daha elverişli değildir. Teistin kendi tutumunu diğer bütün insanların elini kolunu bağlayıcı kesinliğe sahip olan kanıtlarla temellendirme çabası her zaman sonuçsuz kalacaktır; ancak, kabul etmek gerekir ki, ateistin bu konudaki çaresizliği teistinkinden daha az değildir. Bu bakımdan, ateistler tarafından zaman zaman ileri sürülen ‘Tanrının varlığını reddetmek, bilimsel gerçeklerin bizi kabul etmeye zorladığı bir sonuçtur’ şeklindeki iddianın subjektif bir iddia olmaktan öte bir anlam ifade etmediğini söylemek sanırız yanlış olmayacaktır.

Burada önemle işaret etmek gerekir ki, iman ve inkâr önermelerinin ve onların doğruluğunu göstermek için geliştirilmiş olan teistik ve ateistik

¹⁶ Teistik deliller ve onlara yöneltilen eleştiriler için bkz. Hick, John, *The Existence of God*, Collier Books, U.S.A. 1964, s.23 vd.; Davies, Brian, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, Oxford Univ. Press, Oxford 1982, s.26 vd.; Aydın, M., *Din Felsefesi*, s.22 vd. Ateistik deliller ve eleştirileri için bkz. Harris, Errol, *Atheism and Theism*, Humanities Press, New Jersey 1977, s.2 vd.; Rowe, W. L., “The Problem of Evil and Some Varieties of Atheism”, in *The Problem of Evil*, ed. Adams M.- Adams R., Oxford Univ. Press, Oxford 1990, s.126-137; Aydın, M., “Ateizm ve Çıkmazları”, s.192 vd.; Gilson, E., *Ateizmin Çıkmazı*, Çev. Veysel Uysal, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1991, s.7 vd.

delillerin bilgide bulunan kesinlikten mahrum olmaları, Tanrının varlığı ve mahiyetinin bizim bilme alanımızın dışında olmasının bir sonucudur. Bilme alanımızın dışında yer alan bir şeyin varlığı ya da yokluğu, bilme alanımızda baş vuracağımız doğrulama ve yanlışlamaların konusu olamaz; kaldı ki, bu konuyu bilimsel yöntemlerle araştırarak herhangi bir bilim de yoktur. O halde, Tanrının varlığı ya da yokluğu, bilmenin değil de, inanmanın ve metafizik araştırmaların bir konusu olabilir yalnızca.¹⁷

Öte yandan, belirtmek gerekir ki, iman ve inkâr önermelerinin bilginin kesinliğinden mahrum olmaları, iman ve inkârın mahiyeti ile tam bir uygunluk da taşımaktadır. Eğer iman ya da inkâr önermelerinden biri bilgide bulunan kesinliğe ve bütün insanlar için zorlayıcı ve bağlayıcı açıklığa sahip olsaydı, bu taktirde iman ya da inkâr etmede iradenin oynadığı rol sona erer, dolayısıyla da insanın inanma ya da inkâr etme hürriyeti ortadan kalkardı. Bu da, kesinliğe sahip herhangi bir bilgi önermesinin kabulünde olduğu gibi, iman ya da inkâr etme tutumlarından yalnızca birinin bütün insanların kabul etmek zorunda olduğu tek seçenek halini almasına yol açardı. Böyle bir durumun iman ve inkârın özüne ters düştüğü açıkça ortadadır. Çünkü iman ve inkâr, düşünerek ve araştırarak hür irade ile bir seçimde bulunma ve karar verme işidir;¹⁸ onları anlamlı ve değerli kılan şey, karşı alternatifin seçilmesinin imkân ve hürriyetinin her zaman mevcut olmasıdır. Eğer Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden önermelerden biri bilgi kesinliğine sahip olsaydı ve insan önünde bulunan tek alternatifini kabul etmek zorunda kalsaydı, insanın iman ya da inkârından şimdi olduğu kadar sorumlu tutulması da mümkün olmazdı.

İman ve inkâr önermeleri birbirinin karşıtı olduğuna ve onlardan herhangi biri, karşıtının yanlışlığını gösterebilecek bir kesinliğe sahip bulunmadığına göre, acaba bu önermeler karşısındaki tutumumuz ne olmalıdır? Söz gelişi, Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden önermelerden hiçbirinin bilgi kesinliğine sahip olmamasından yola çıkarak, agnostiklerin yaptığı gibi, Tanrının varlığı ya da yokluğunun bilinemeyeceğini ve bu konuda lehde ya da aleyhde bir tutum takınmanın doğru olmayacağını söyleyebilir miyiz? Ya da, mantıkçı pozitivistlerin yaptığı gibi, doğrulama ilkesi¹⁹ ile ne Tanrının varlığını, ne de yokluğunu

¹⁷ Bkz. Harris, E., *age.*, s.6 vd.; Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir Yay., 2. basım, İstanbul 2000, s.139 vd.

¹⁸ Aydın, M., "Ateizm ve Çıkmazları", s.202.

¹⁹ Doğrulama ilkesi (principle of verification) Viyana Çevresine bağlı düşünürler tarafından geliştirilen ve bir önermenin anlamlı olmasının biricik yolunun söz konusu önermenin tecrübenin verileri aracılığıyla ya da -totojok nitelikli yargılarda olduğu gibi- bir zihin işlemiyle doğrulanmasından geçtiğini savunan tutuma verilen isimdir. Bu ilkeyi din diline en sert biçimde uygulayan kişi, A. J. Ayer olmuştur. Doğrulama ilkesi ve bu ilkenin inanç önermelerine

iddia eden önermelerin doğrulanabileceğini, dolayısıyla her iki önermenin de anlamsız olduğunu öne sürerek Tanrının varlığı konusunda lehde ya da aleyhde konuşmanın tamamıyla anlamsız olduğu ve bu konunun rasyonel düşünme ve konuşma alanımızdan atılması gerektiği sonucunu çıkarabilir miyiz?

Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden önermelerden herhangi birinin bilgi kesinliğine sahip olmamasından kalkarak, bu konuda lehde ya da aleyhde bir şey söylememenin izlenecek en doğru yol olduğunu savunan agnostisizmin önemli güçlüklerle karşı karşıya bulunduğunu belirtmeliyiz. Bir agnostiğin kendi tutumunu savunabilmesi için, her şeyden önce, gerek iman ve gerekse inkâr önermelerini temellendirmek için ortaya konmuş olan delillerin birbirine karşı eşit güçte olduğunu gösterebilmesi gerekmektedir; böyle bir şeyin imkânsızlığı ortadadır. Ayrıca, Tanrının varlığı konusunda lehde ya da aleyhde bir tutum takınmamak gerektiğini söylemek, bir anlamda, hem teistik hem de ateistik delilleri yok saymak ve onlara herhangi bir değer yüklememek demektir ki, bu yolun agnostisizmin kendi temelini yine kendisinin yıkmasıyla sonlanacağını söylemeye bile gerek yoktur.²⁰

Diğer yandan doğrulama ilkesi ile Tanrının varlığı ya da yokluğunun doğrulanamayacağını, dolayısıyla bu konunun rasyonel düşünme ve konuşma alanımızdan çıkarılması gerektiğini savunan mantıkçı pozitivistlerin de tutumlarında pek samimi ve objektif olmadıklarını söyleyebiliriz. Çünkü, bilme faaliyetlerimizde ulaştığımız bütün bilgilerin kesinliği doğrulanmış bilgiler ve hakkında bilgi sahibi olduğumuzu düşündüğümüz bütün objelerin gözlemlenebilir şeyler olduğunu söylememiz mümkün değildir. Rasyonel düşünme ve konuşmalarımızda, yalnızca kesinliği doğrulanmış önermeleri değil, belki onlardan fazla, doğrulanma imkânına sahip olduğuna inandığımız ve ihtimalî bilgi olarak değerlendirdiğimiz önermeleri de kullandığımızı her gün yaşamakta olduğumuz tecrübelerimizden bilmekteyiz. Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden inanç önermelerinin doğrulama ilkesi ile doğrulanamayacağını, bu nedenle de onlarla ilgilenilmemesi gerektiğini savunan mantıkçı pozitivistler tutumlarında tutarlı ve haklı olabilmek için, her şeyden önce ve mutlaka, hayatlarının (sosyolojik, psikolojik, epistemolojik vb.) hiçbir alanında doğrulama ilkesinin süzgecinden geçmemiş önermelere yer vermediklerini göstermek zorundadırlar. İnsanın ilgi alanının, hakkında doğrulanmış bilgilere ulaşabildiğimiz varlıklarla sınırlı olduğunu kim iddia edebilir?

uygulanmasının sonuçları hakkında bilgi için bkz. Aydın, M., *Din Felsefesi*, s.91 vd.

²⁰ Aydın, M., "Ateizm ve Çıkmazları", s.189; Taylan, N., *age.*, s.145 vd.

Öyle görünüyor ki, mantıkçı pozitivistler, Tanrının varlığı konusunu düşünme ve konuşma alanımızın dışına atmak isterken, birlikte yarışma durumunda olan iki yarışmacıdan zeminin kayganlığı, yarışmanın yoruculuğu vbg. nedenlerle yarışmaya yanaşmayan, ama yarışmanın da kendi lehine sonuçlandığının ilan edilmesini hesaplayan tarafın başvurabileceği türden bir kurnazlıkla hareket etmektedirler. Aslında onların peşinde olduğu şey, Tanrının varlığının reddedilmesidir. Tanrının varlığı ya da yokluğu hakkında konuşulamayacağını söylemenin, Onun varlığını reddetmekle aynı kapıya çıktığını kim inkâr edebilir! Mantıkçı pozitivistler, Tanrının varlığı ya da yokluğu hakkında konuşulamayacağını söylemekle, bir yandan kendilerini Tanrının varlığını reddetme konusunda temellendirme yapma sorumluluğundan kurtarırken, diğer yandan da Tanrının varlığını kabul edenlerin bu konuda aklî deliller geliştirmesinin yolunu kapatmak istemektedirler.

İman ve inkâr önermelerinin ve onları savunmak için ortaya konmuş aklî delillerin kognitif değeri ile ilgili olarak buraya kadar söylenenler şu noktada toplanmaktadır: Gerek Tanrının varlığını, gerekse yokluğunu iddia eden önermelerden hiçbirisi bütün insanların onları kabul etmelerini sağlamaya yetecek zorlayıcı ve bağlayıcı bir kesinliğe sahip değildir. Bu nedenle, iman ve inkâr önermelerini birer bilgi önermesi olarak değil de, inanç önermesi olarak görmek gerekmektedir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bilgi önermeleri, insanlar üzerinde kendilerinin kabul edilmesi noktasında zorlayıcı ve bağlayıcı bir kesinliğe sahip olduğu için, bu önermeler doğru olmak zorundadır ve karşıtlarının kabulüne de imkân vermezler. Oysa, böyle bir kesinlikten mahrum olan inanç önermeleri karşıtlarının da kabul edilebilme imkânlarını bütünüyle ortadan kaldırmazlar. Bu noktada, biraz önce de sorduğumuz soruyu tekrarlamamız ve onun cevabını aramaya devam etmemiz yerinde olacaktır: İman ve inkâr önermeleri birbirinin karşıtı olan inanç önermeleri olduğuna göre onlar karşısındaki tutumumuz ne olmalıdır? Çelişmezlik ilkesi gereğince birbirine karşıt iki önermeden birinin doğru olmak zorunda olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, acaba iman ve inkâr önermelerinden hangisinin daha muhtemel ve kabul edilebilir olduğunu belirlemede başvurabileceğimiz herhangi bir kriter yok mudur?

Her ne kadar Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden önermeler kesinlik değeri taşımayan ve tabii bilme yetelerimizle doğrulanamayacak önermeler ise de, bu önermelerden hangisinin daha muhtemel ve kabul edilebilir olduğu konusunda bir şeyler söylemek büsbütün imkânsız değildir. Söz gelişi, Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden önermeler arasında onların sahip olduğu rasyonellik açısından bir karşılaştırma yaparken, Tanrının varlığı ya da yokluğunun kabulü demek olan iman ve inkâr tutumlarının evren ve orada bulunanlar hakkında sunduğu açıklamalara bakılabilir. 'Nasıl oldu da evren şu düzenli ve kanunlu işleyişe sahip bir yapıda var oldu?' şeklinde sorulacak bir soruya, Tanrının

varolmadığına inanan biri, büyük bir ihtimalle ‘evren ne olduğunu bilmediğim birtakım sebeplerin ve tesadüflerin etkisiyle şu gördüğümüz yapıyı kazandı’ şeklinde cevap verecektir. Buna karşılık, aynı soruyu Tanrının varlığına inanan biri ‘evren sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlara sahip olan Tanrının planlı, programlı ve gâyeli bir yaratmasının ürünüdür’ şeklinde cevaplandıracaktır.

Evren ve orada bulunanların nedeni hakkında iman ve inkâr tutumlarının sunduğu açıklamalarda, söz konusu tutumların taşıdığı rasyonellik değerlerinin ipuçlarını görmemiz mümkündür. Tanrının varlığını reddeden kişi, evrenin düzenli ve kanunlu yapısını ne olduğu bilinmeyen sebeplerden ve tesadüflerden, adeta kaostan çıkarmaktadır. Ayrıca, ne olduğu bilinmeyen sebep ve tesadüflerin nasıl olup da sürekli olarak evrenin düzeni istikametinde çalıştığı, evrenin düzeninde kopmaların ya da düzenden düzensizliğe gidişin neden söz konusu olmadığı sorularına Tanrının varlığını reddeden birinin verebileceği anlaşılır bir cevap da bulunmamaktadır. Tanrının varlığına inanan kişiye gelince, o, sonsuz bilgi, sonsuz irade ve sonsuz kudret vbg. sıfatlara sahip Tanrının bir yaratması olarak gördüğü için, evreni tek sebebe dayandırmaktadır. Bu sebebin fizik dünyada hemen karşımızda bulunan ve doğrudan gösterebileceğimiz bir sebep olmadığı doğrudur. Ancak, günümüzün tanınmış Din Felsefecilerinden Richard Swinburne’ün de belirttiği gibi²¹ az sebebe dayanmak basit ve anlaşılır bir açıklamanın ayırt edici özelliğidir; şu halde, evreni sonsuz, bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatlara sahip bir Tanrının yaratması olarak gören tutum, onu ne olduğu ve nasıl çalıştığı bilinmeyen çok sayıda sebebe ve tesadüfe dayandıran tutumdan daha basit, daha anlaşılır ve daha rasyonel bir açıklama sunmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, iman ve inkâr tutumlarından hangisinin daha rasyonel olduğu sorusuna verilecek cevabı, evreni yukarıdan beri sayageldiğimiz sıfatlara sahip olan Tanrının bir yaratması olarak görmenin mi, yoksa onu ne olduğu bilinmeyen birtakım sebep ve tesadüflere dayandırmanın mı daha rasyonel olduğu sorusunun cevabında aramak yerinde olacaktır.

Diğer yandan, evren ve orada bulunanlar karşısında nasıl bir tavır alacağı konusunda iman ve inkâr tutumlarının insana sunduğu açıklamalar da aynı rasyonellik ve kabul edilebilirliğe sahip değildir. Tanrının varlığına inanan biri için evren, sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret vbg. sıfatların yanında, aynı zamanda sonsuz iyilik, sonsuz merhamet vbg. sıfatlara da sahip olan ve insanların yararını gözeten, onları seven bir varlık tarafından sürekli aynı gâyelere hizmet edecek şekilde, mükemmel bir örgü ve kompozisyon içinde yaratılmıştır. Dolayısıyla iman yolunu seçen birinin karşısında evren gelişigüzel çalışan birtakım tesadüfler sonucu bir araya gelmiş varlıklar topluluğu değil, sürekli aynı gâyeleri gözeten, belirli bir

²¹ Swinburne, R., *Tanrı Var mı?*, çev. Muhsin Akbaş, Arasta Yay., Bursa 2001, s.35 vd.

düzenlilik ve kanunluluk içinde varlığını sürdürün harikulade bir eserdir. Tanrı, evrene yerleştirdiği düzen ve kanunlulukla, insan için belirlenmiş olan hayatın yaşanabileceği uygun ortamın oluşturulmasını hedeflemiştir. İnsanı seven ve onun yararını gözeten, aldanmayan ve aldatmayan bir varlık olan Tanrının evrendeki düzenliliği ve kanunluluğu koruyacağı, onun başka bir güç tarafından bozulmasına izin vermeyeceği tabiidir. Başka bir ifadeyle Tanrı, evrendeki düzenliliğin belirleyicisi olduğu kadar teminatıdır da.²²

Şu halde, Tanrının varlığına inanan ve evreni O'nun bir eseri olarak gören insan, evrenle karşı karşıya bulunduğu kendini güven içinde hissedecektir. Böyle bir insanın evrende yer alan varlıklar hakkında bilgi edinmeye çalışması ve onlarla ilişkiye girmesi de kolaylaşacaktır. Çünkü hakkında bilgi edinilecek ve kendileri ile ilişkiye girilecek varlıkların yapılarında ve işleyişlerinde görülmekte olan düzenliliğin, gelecekte de devam etmesi teminat altındadır.

Buna karşılık, inkâr yolunu seçen biri için evren ne olduğu bilinmeyen birtakım sebep ve tesadüflerin sonucu olan varlıklardan oluştuğundan, evrende yer alan varlıklar onu çepeçevre kuşatan bir yığın ve küttedir adeta. Nasıl bir anlam ve değer yükleyeceğini bilmediği bu yığın karşısında, insan kendisini atılmış ve yalnızlığa terk edilmiş hissedecektir. Böyle bir insanın evreni ve kendisini değersiz görmesi kaçınılmazdır. Ayrıca, evrende yer alan varlıkları gelişigüzel çalışan tesadüflerin sonucu olarak gören bir insanın, herhangi bir varlık hakkında bilgi edinmeye çalışma ya da onunla ilişkiye girme noktasında dayanacağı en küçük bir güven de bulunmamaktadır. Çünkü gelişigüzel çalışan tesadüflerin sonucu olan varlıklar, yine gelişigüzel çalışan tesadüflerin etkisiyle her an başka bir şey haline dönüşebilir; yemek için uzandığımız meyvenin bir anda ateşe dönüşmeyeceğinin, içmek istediğimiz suyun bir anda vücudumuz için zararlı başka bir sıvı haline gelmeyeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Böyle bir durumda, herhangi bir varlık hakkında bilgi elde etmek de, bu bilgiye dayanarak söz konusu varlık ile ilişkiye girmek de mümkün olmayacaktır. Evrende yer alan varlıklar hakkında bilgi edinmemiz ve o varlıklarla çeşitli şekillerde ilişkiye girerek hayatımızı sürdürmemiz, tamamiyle, evrende görülmekte olan düzenliliğin devamına bağlıdır. Tanrının varlığını reddeden insanlar bu düzenliliğin devamını gelişigüzel çalışan tesadüflerden bekleme durumundadır; iman yolunu seçenler ise, sözü edilen düzenliliğin devamını, sahip olduğu sonsuz bilgi, sonsuz irade, sonsuz kudret, sonsuz iyilik, sonsuz merhamet vbg. sıfatlarla evreni zaten düzenli bir şekilde yaratmış olan Tanrının varlığına dayandırmaktadır. Bu iki açıklamadan hangisinin daha kabul edilebilir olduğuna karar verildiğinde, iman ve inkâr tutumlarının hangisinin daha rasyonel olduğu sorusunun cevaplandırılması da önemli ölçüde kolaylaşacaktır.

²² Bkz. Aydın, M., "Kur'an ve İlmî Zihniyet", *İslam Üzerine Düşünceler* İçinde, TDV Yay., 2. baskı, Ankara 1986, s.78 vd.

Sonuç olarak, Tanrının varlığını ya da yokluğunu iddia eden iman ve inkâr önermeleri, bütün insanların ittifakla kendilerini kabul etmelerini sağlayacak kesinliğe ve zorlayıcılığa sahip olmayan inanç önermeleridir. Bu önermelerden birinin kesin kanıtlarla doğrulanması ve diğerinin yanlışlığının gösterilmesi mümkün değildir. Ancak, yalnızca varolanlar hakkındaki açıklamalarına baktığımızda,²³ Tanrının varlığını kabul etmek demek olan iman tutumunun sunduğu açıklamanın insanın tecrübelerine ve bilme faaliyetlerine daha uygun düştüğünü, bu nedenle de iman tutumunun sahip olduğu rasyonelliğin inkâr tutumunda görülemeyeceğini söylemek sanırız yanlış olmayacaktır.

²³ İman ve inkârın rasyonellikleri araştırılırken başka noktaların üzerinde durulması da mümkündür. Mesela, insanın iç dengesinin sağlanmasında iman ve inkârın sunduğu imkânlar karşılaştırılabilir; yine, her insanın yaşamak durumunda olduğu ahlakî hayatın temellendirilmesinde iman ve inkârın ne gibi rolleri olduğu ya da olmadığı tartışılabilir. Ancak, bu tür konuların bir makalenin hacmine sığmayacağı ve onların ayrı çalışmaların konusu olması gerektiği ortadadır.